

İSTANBUL'DA TİFO İLE MÜCADELE (1931-1937)

FIGHT AGAINST TYPHOS IN ISTANBUL (1931-1937)

AYŞE ERYAMAN*

ÖZ

Halk sağlığı için büyük bir tehdit oluşturan ve genellikle kötü hijyen koşullarında hızla yayılan tifo, İstanbul'da genelde yaz ve son baharda olmak üzere, her mevsimde görülen bir hastalıktır. Cumhuriyet'e kadar gelen süreçte, İstanbul'da görülen salgın hastalıklarla mücadele için bazı tedbirler alınmışsa da bütün ülkeyi kapsayacak ve kanuni esaslara dayanan mücadele, 1930 senesinde kabul edilen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile başlamıştır. 1931 ile 1937 yılları arasında, İstanbul'da tifo vakalarında, önceki yıllara göre bir artış yaşanmıştır. Çalışmada, belirtilen yıllarda İstanbul'da görülen tifo hastalığının, nedenleri, hastalığı önlemek için başvurulan mücadele yöntemleri ve elde edilen sonuçları ortaya koymak amaçlanmıştır. Şehirdeki yetersiz altyapı ve kötü hijyen koşullarının hastalığın temel nedeni olduğu görülmüştür. Bundan dolayı İstanbul'da tifoyu tamamen ortadan kaldırmanın, her şeyden önce kanalizasyon ve su işlerinin yani alt yapı hizmetlerinin geliştirilmesine bağlı olduğu tespit edilmiştir. Tifonun önünü almak için, su sistemlerinin ve kanalizasyon şebekelerinin modernize edilmesine, zorunlu ve ücretsiz aşı uygulamalarına yönelik adımlar atılmışsa da şehirde görülen tifo hastalığının tamamen önünün alınması, alt yapı hizmetlerinin bütün yönleriyle tamamlanması ile gerçekleştirilebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Salgın, Salgın Hastalıklar, Karahumma, Tifo, Halk Sağlığı

ABSTRACT

Typhoid, which posed a major threat to public health and spread rapidly in poor hygiene conditions, was a disease seen in Istanbul in all seasons, usually in summer and autumn. Although some measures were taken to combat epidemic diseases observed in Istanbul during the period leading up to the Republic, a nationwide struggle based on legal principles began with the adoption of the Public Health Law in 1930. Between 1931 and 1937, there was an increase in typhoid cases in Istanbul compared to previous years. The study aims to identify the causes of typhoid fever seen in Istanbul during the specified years, the methods employed to prevent the disease, and the successes achieved in combating it. It has been observed that the city's inadequate infrastructure and poor hygiene conditions were the main causes of the disease. Therefore, it has been determined that completely eradicating typhoid in Istanbul depended primarily on improving sanitation and water services, that is, the development of infrastructure. Although steps have been taken to modernize water systems and sewerage networks and implement compulsory and free vaccinations to prevent typhoid, the complete prevention of typhoid in the city can only be achieved by completing all aspects of infrastructure services.

Key Words: Epidemic, Epidemic Diseases, Public Health, Typhoid

*Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, eryamanayse@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5571-7776.

Extended Abstract

Infectious diseases are among the most important public health problems that affect the entire structure of a society. The vulnerabilities they create in the economic, social and military spheres show that diseases are not limited to physical effects on individuals, but also seriously shake the functioning and resilience of society. Due to this importance, the fight against typhoid, as with other epidemic diseases, was among the main goals in the early years of the Republic. Typhoid, which posed a major threat to public health and spread rapidly in poor hygiene conditions, was a disease seen in Istanbul in all seasons, usually in summer and autumn. Although some measures were taken to combat epidemic diseases observed in Istanbul during the period leading up to the Republic, a nationwide struggle based on legal principles began with the adoption of the Public Health Law in 1930. Between 1931 and 1937, there was an increase in typhoid cases in Istanbul compared to previous years. The study aims to identify the causes of typhoid fever seen in Istanbul during the specified years, the methods employed to prevent the disease, and the successes achieved in combating it.

During the period under review, it was observed that inadequate infrastructure services and poor hygiene conditions in the city were the main causes of typhoid fever. Apart from these, the fact that a large part of the population lives in unhygienic conditions and the lack of awareness among the population about contagious diseases such as typhoid are other reasons for the occurrence of the disease.

Therefore, it has been determined that completely eliminating typhoid in Istanbul depends, first of all, on the development of sewerage and water works, that is, infrastructure services. Since this was a matter of time and money, some preventive measures were taken to prevent further spread and occurrence of typhoid. Free and compulsory vaccination has become a fundamental element in the fight against the disease. Efforts were made to educate the public that the disease was transmitted through contact, and intense efforts were made to convince the public about the vaccine. In addition, vaccination activities have been expanded through mobile vaccination officers and by opening new vaccination stations. This situation has once again demonstrated the importance of vaccination and hygiene in controlling diseases. In particular, the importance of issues such as personal hygiene habits and hygienic food preparation was conveyed to large masses during this period.

Apart from these, measures taken against typhoid were tried to be made more comprehensive compared to the previous year during the period examined. In this context, work has been initiated to reorganize the city's water and sewer systems. Important steps have been taken in public health by initiating modernization efforts for old and inadequate infrastructure facilities. These initiatives led to the creation of new water and sewerage facilities in Istanbul in the following years. All of these meant taking the first steps for the healthy progress of Istanbul's urbanization process. This process played a decisive role not only in terms of public health but also in the history of modernization in Istanbul.

Although steps have been taken to modernize water systems and sewage networks and implement mandatory and free vaccinations to prevent typhoid in Istanbul, the complete elimination of typhoid in the city could only be achieved by completing all aspects of infrastructure services. The study reveals both the situation in Istanbul in the 1930s and the policies pursued against typhoid in these years, and is important in terms of once again demonstrating the gains that the Republic offered to the Turkish nation.

Giriş

Humma-ı Tifoidi, Humma-ı Şibh Tifo, Kara Humma isimleriyle de bilinen tifo, *Ebert Basili*'nin neden olduğu, tedavi edilmediğinde ölümcül sonuçlar doğurabilen bulaşıcı bir hastalıktır.¹ Tifo, genelde sıhhi suların bulunmadığı, kanalizasyon gibi altyapı eksikliklerinin olduğu bölgelerde görülür. Bulaşma yollarından biri de çiğ yenen meyve ve sebzelerdir. Gelişmiş kanalizasyon tertibatı olmayan yerlerde, lağım sularının temiz su kaynaklarına bulaşması, tifonun görülmesinin başlıca nedenleri arasında sayılabilir. Tifo hastalarıyla temasta bulunmak,

¹*Şibh-i Tifoya Karşı İttihaz Olunacak Tedabir-i Tahaffuziye ve Mânia-ı İstilaiye'ye Dair Talimatname*, Dâhiliye Nezareti Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından, İstanbul: Hilal Matbaası, 1331, 4.

onların kullandığı eşyaları kullanmak da hastalığın bulaşmasında etkili olan faktörlerdendir.² Tifonun kuluçka devri, 9 ila 12 gün arasındadır. Hastalığın belirtileri ise, yorgunluk, bel, bacak ve kol ağrıları, baş ağrısı, iştahsızlık, yüksek ateş, zayıflık, halsizlik, deride kızarıklık ve döküntüdür.³ Hastalığa karşı alınacak tedbirler arasında, tifoya yakalanmış kişilerle temastan kaçınmak, hastanın kullandığı eşyaları sık sık yıkamak, açık lağımaları kapatmak gibi önlemler sayılabilir.⁴ Tifodan korunmanın en etkili yolu aşıdır. 1896 yılında Pfeiffer ve Kolle tarafından geliştirilen tifo aşısı, önemli başarılar elde etmiş ve tifo salgınları esnasında mücadele için başvurulacak en esaslı tedbirlerden birini teşkil etmiştir.⁵

Tifo, *Hippokrates* zamanından beri bilinen bir hastalıktı. Modern tıbbın ve tedavi yöntemlerinin bulunmasından önce, salgın hasatlıkların tarihi ile ilgili yapılan araştırmaların en önemli problemi, hastalıkların tam tanınmaması ve tanımlanamamasıdır. Eskiçağ'dan hastalıkların net olarak tespit edildiği Yakınçağ'a kadar birçok hastalık, belirli topluluklarda ve coğrafyalarda tek bir adla anılıyordu. Örneğin, Hititlerde *henkan* denilen hastalık, belirtileri bilinmediği için muhtemelen salgın hastalıkların genel bir adıydı. *Henka*'nın, tifo veya kolera hastalığını karşılayacak manada kullanıldığı da ileri sürülmektedir.⁶ İlk defa T. Willis, 1659'da İngiltere'deki salgınlar sırasında tifo ve tifüsün birbirinden ayrı klinik biçimleriyle seyrettiğini bildirmiştir. K. J. Eberth de 1880'de tifo basilini bulmuştur.⁷ Tifo, aynı zamanda bir ordu ve savaş hastalığı olarak, tarihteki her savaşta küçük büyük epidemiler şeklinde görülmüş, orduların ağır kayıplar vermesine sebep olmuştur. Bu nedenle tifo aşısı, ilk olarak orduda uygulanmıştır. İlk uygulama İngiliz ordusunda yapılmıştır. 1899-1911 seneleri arasında ise Almanya, Amerika, Fransa ve diğer ülkeler ordularında tifo aşısını uygulamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda da Avrupa'da tifo salgını çıkmış, orduların ağır kayıplar vermesine neden olmuştur. Diğer taraftan, tifo aşısını düzenli uygulayan Amerika'nın ordusu sadece 227 kayıp vermiştir.⁸

19. yüzyıl boyunca tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de çevre koşullarının elverişsiz olması, temiz suya erişimde yaşanan imkânsızlıklar nedeniyle ortaya çıkan tifo, çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur.⁹ Tifo, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti bünyesinde 6. Ordu'da belirgin bir şekilde görülmüştür. 6. Ordu'da, 1915 Aralık'ında 15 tifo vakası görülürken, bunlardan 10'u hayatını kaybetmiştir. Benzer şekilde 1915 yılının ocak ayında 74 hastadan 35'i, 1915 Şubat'ında 138 hastadan 62'si ve 1916 Mart'ında 12 tifo hastasından 4'ü hayatını kaybetmiştir.¹⁰ Birinci Dünya Savaşı yıllarında görülen tifo üzerine, 11 Ocak 1914 tarihinde tifo aşısı, orduda mecburi hale getirilmiştir.¹¹ Bütün kolordular hızla tifoya karşı aşılanmıştır.¹²

Osmanlı Devleti'nde tifo aşısı uygulamasına dair ilk teşebbüs, Muallim Doktor Hüsamettin Bey tarafından 1911'de Harbiye Nezareti'ne sunulan bir raporla gerçekleşmişti. Hüsamettin Bey raporunda, tifonun sefer esnasında ordulara verdiği zayıyatı anlatmıştır. Ardından tifo aşısının tarihçesine değindikten sonra, diğer ülkelerdeki aşı ile ilgili istatistikleri bildirmiştir. Sonuç olarak, orduda tifo aşısının bir an önce uygulanması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak bu öneri başlarda dikkate alınmamıştır. Aşı fikrinin ciddiye alınması, Hüsamettin Bey'in Gülhane'de düzenlediği ve aşının faydalarını anlattığı konferansın ardından gerçekleşmiştir. Bu konferanstan etkilenen Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, aşının temin edilmesi ve üretilmesi için emir vermiştir.¹³ Osmanlı ordusunda tifo aşısı ilk kez Balkan Savaşları sırasında Çatalca Cephesi'nde uygulanmıştır.

²Karahumma-Tifo, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Neşriyatından, No 44, Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi, 1942, 3-4.

³Karahumma-Tifo, 5-8; Şih-i Tifo'ya Karşı İttihaz Olunacak Tedabir-i Tahaffuziye ve Mânia-i İstilaiye'ye Dair Talimatname, 14.

⁴"Tifoya Karşı", *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı 1, 1329, 27-28.

⁵Prof. Braun ve Osman Şerafeddin Çelik, "Tifo Aşısı Hakkında Bazı Mütalaat", *İstanbul Seririyatı*, Sene XIX, No 12, Aralık 1937, 219; Reşat Rıza, "Tifo Aşısı", *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı 2, 1329, 146; Tevfik Sağlam, *Tifo Aşısı*, İstanbul: Kader Matbaası, 1922, 4.

⁶Orhan Kılıç, *Mikrop, Salgın ve Toplum*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021, 26-27

⁷Metin Menekşe, "XIX. Yüzyılda Bingazi'de Görülen Salgın Hastalıklar (Veba ve Tifo)", *Dr. Cezmi Karasu Armağanı: Ustaya Saygı*, Der. Mikail Kolutek, Çağhan Sarı, Orhan Köksal, Ankara: Gazi Kitabevi, 2021, 221.

⁸Werner Schreiber, *Infectio, Infectious Diseases in the History of Medicine*, Switzerland: Roche, 1987, 140.

⁹Osmanlı Devleti'nde tifo için ayrıntılı bkz. Menekşe Yıldız Uslu, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tifo ve Tifo ile Mücadele*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2024.

¹⁰Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, 297.

¹¹İbrahim Aykun, Menekşe Yıldız Uslu, "Talimatnameler Işığında XIX. Yüzyılda Tifo Salgınından Korunma Yolları ve Aşı Uygulaması", *Assam Uluslararası Hakemli Dergisi*, 9/20 (2022), 42; İnci Hot, *Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele 1913-1996*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2001, 192.

¹²Okan Töre, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bulaşıcı Hastalıklarla Savaşım", *Klinik Dergisi*, 34/1 (2021), 10.36519/kd.2021.02, [Erişim tarihi: 20.10.2024].

¹³Aykun, Yıldız Uslu, "Talimatnameler Işığında XIX. Yüzyılda Tifo", 42.

Daha sonra, Temmuz 1915'te Erzurum'da, ardından Sivas ve Merzifon'da açılan aşı laboratuvarlarında tifo aşısının üretimine başlanmıştır.¹⁴

7 Eylül 1914 tarihinde ise Meclis-i Vükela kararı ile yayımlanan “*Tifo Aşısının Lüzum Görülecek Mahallerde Tatbikinin Mecburi Olması Hakkında İrâde-i Seniyye*” ile tifo aşısının, gerekli görülecek mahallerde zorunlu olarak uygulanması kararlaştırılmıştır.¹⁵ 1914 yılında tifonun, İstanbul'da salgına dönüşmesi üzerine, aşılama hizmetlerine de hız verilmiş ve merkezdeki resmi dairelerde memur, müstahdem ve bazı nezaretlere bağlı okulların aşılmasına karar verilmiştir. Ayrıca içme suyu barajlarının, su depolarının temizliğine önem verilerek, bunların yenilenmesi için girişimler başlatılmıştır. Fakat belediyenin yeterli bütçeye sahip olmaması çözüme ulaşmayı geciktirmiştir. Mütareke yıllarında ise İstanbul'da diğer salgın hastalıklar kadar tifoya rastlanmamakla beraber, 1921-1922 yıllarında Beyazıt ve Fatih bölgelerinde küçük çaplı salgınlar görülmüştür. Bunun üzerine aşılama çalışmalarına gidilerek, salgının büyümesi engellenmeye çalışılmıştır.¹⁶ Bu tür aşılama faaliyetlerinin Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam ettiği görülmektedir.¹⁷

Türkiye'de sağlık hizmetlerinin devletin görevleri arasına alınması ve bu alanda bağımsız bir yönetim biriminin oluşturulması ancak millî hükûmetin kurulmasından sonra mümkün olmuştur.¹⁸ TBMM'nin kurulmasını takip eden günlerde, 2 Mayıs 1920 tarihli ve 3 Sayılı Kanun ile Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti kurulmuştur. 1920 tarihinde teşkil edilen hususi vekâlet, devletin sıhhi işlere verdiği önemi göstermektedir. Bu vekâlet, çok büyük ve muğlâk meseleler karşısında bulunmaktaydı. Genel sefalet, gıdasızlık, çocuk bakımsızlığı vesaire gibi büyük sıhhi sorunlar ile bulaşıcı ve salgın hastalıklar büyük tahribatlara neden olmaktaydı.¹⁹ Bundan dolayı vekâlet, ülkenin nüfus, sosyoekonomik ve sağlıkla ilişkili durumları hakkında bilgi edinmek ve sorunlara yönelik çözümler geliştirmek amacıyla *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası* adıyla araştırma yaptırmıştır. Bu sayede ülkedeki sağlık kurumları, sağlık personeli, hastalıklar ve diğer konularda bir durum tespiti yapılabilirdi. Bu tespitler, 1920-1930 yılları arasında halk sağlığını etkileyen belirleyici unsurların, eğitimsizlik, kişisel ve çevre temizlik şartları, beslenme, sağlık personeli ve kurumu gibi imkânların ve hastalıklarla mücadelenin yetersizliğini göstermiştir. Başta sıtma ve verem olmak üzere frengi, çiçek, difteri, kolera, dizanteri, tifo, trahom ve diğer bazı hastalıkların halk sağlığını tehdit eden en önemli sorunlar olduğu gözlenmiştir.²⁰

Bu çalışmada, İstanbul'da 1931-1937 yılları arasında görülen tifo hastalığına karşı yürütülen mücadele incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Belirtilen yıllarda İstanbul'da görülen tifo hastalığının nedenlerini, etkilerini, başvuru olan mücadele yöntemlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. İstanbul'da bölgesel bir hastalık olarak hüküm süren tifonun, özellikle 1931-1937 yılları arasında, önceki yıllara oranla arttığı gözlemlenmektedir. Bundan dolayı çalışmanın dönemlendirilmesi 1931-1937 yılları arası olarak belirlenmiştir. Araştırmada, verilerin toplanması ve analiz edilmesi sürecinde “doküman analizi” yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem kapsamında, birincil ve ikincil kaynaklara dayalı detaylı bir inceleme yapılmıştır. Birincil kaynaklar arasında, döneme ait arşiv belgeleri, resmî raporlar, sağlık kurumlarına ait kayıtlar ve dönemin süreli yayınları yer almaktadır. İkincil kaynaklar ise konuyla ilgili bilimsel makaleler, istatistik yıllıkları, telif ve tetkik eserlerden oluşmaktadır. Doküman analizi yöntemi sayesinde, 1931-1937 yılları arasında İstanbul'da görülen tifo salgınına dair nedenler, hastalığın toplum üzerindeki etkileri ve uygulanan mücadele yöntemleri sistematik bir şekilde değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, dönemsel eğilimleri ortaya koymak ve tifo ile mücadelede izlenen politikaları analiz etmek amacıyla karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

¹⁴Mehmet Temel, “Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye’de Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler”, *İlmi Araştırmalar*, 6 (1998), 238.

¹⁵*Şih-i Tifoya Karşı İttihaz Olunacak Tedabir-i Tahaffuziye ve Mânia-ı İstilaie’ye Dair Talimatname*, 58; “Tifo Aşısı Hakkında İttihaz Olunan Mukarrerat”, *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı 5, 1330, 344-346.

¹⁶Zafer Koylu, “I. Dünya Savaşı ve Sonrası İstanbul’unda Tifo ve Verem”, *5. Balkan Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi Özet ve Bildiri Kitabı*, 11-15 Ekim 2011, Ed. Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, Dr. Sezer Erer, Prof. Dr. Öztan Usmanbaş, Dr. Burhan Akgün, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2011, 1015.

¹⁷T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 180-9-0-0.13-71-4, (16.10.1924); BCA, 180-9-0-0.13-71-3, (18.10.1924); BCA, 180-9-0-0.12-68-18, (28.10.1924); BCA, 180-9-0-0.61-302-35, (25.10.1924); BCA, 180-9-0-0.13-71-7, (27.11.1924); BCA, 180-9-0-0.13-71-13, (04.12.1924); BCA, 180-9-0-0.59-293-46, (17.10.1925).

¹⁸“Türkiye’de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Teşkilatı’nın Cumhuriyet Devrindeki İnkişafı”, *Poliklinik*, No 52, Aralık 1937, 112; *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ankara, 1973, 7.

¹⁹Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, İstanbul: Nehir Yayınları, 2008, 14; “Türkiye’de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Teşkilatı’nın Cumhuriyet Devrindeki İnkişafı”, *Poliklinik*, No 52, Aralık 1937, 112.

²⁰Osman Gümüşçü, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19/55 (2003), 125-146.

1930 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve Salgın Hastalıklarla Mücadeleye Genel Bir Bakış

Sihhat Vekâleti kurulduğunda, ülke pek çok zorlukla karşı karşıyaydı. Uzun süren Dünya Savaşı'nın yarattığı sefalet ve kriz yılları, birçok korkunç hastalığın yayılmasına zemin hazırlamış, cephelerdeki kayıpların yerini dolduracak yeni can kayıplarına yol açma tehdidi doğmuştu. Bakımsızlık ve cehaletin halk sağlığı üzerindeki yıkıcı etkileri, Anadolu'yu giderek ıssızlaştırırken, artan iş yükünü üstlenecek insan gücünün yetersizliği ülkeyi ciddi bir krizle karşı karşıya bırakıyordu.²¹ Millî Mücadele sonrası yeni devletin inşası aşamasında, toplumun, 2/3'si sıtma, verem, frengi, trahom gibi çeşitli hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. 12 milyon nüfusun yarısı sıtma, %5'i frengi, %9'u verem, %5'i trahom hastasıydı. Bu hastalıkların yanı sıra toplumda kızamık, kızıl, tifo, çiçek, difteri, lekeli humma gibi hastalıklar da görülmekteydi.²² Bu vaziyet karşısında, işin büyüklüğünü ve güçlüğünü takdir eden vekâlet, esaslı ve ilmi bir programla faaliyete geçti. Önce bunları başaracak ve iş bölümünü kolaylaştıracak organizasyonu kurdu. Sonra kanunları söz ve yazı halinden iş haline soktu.

Cumhuriyet'e kadar gelen süreçte, İstanbul'da görülen kolera ve veba salgınları ile mücadele için bazı tedbirler alınmışsa da bütün ülkeyi kapsayacak ve kanuni esaslara dayanan mücadele,²³ 1930 senesinde kabul edilen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile başlamıştır. Ülkede ilk defa salgın hastalıklarla mücadele işleri bu kanunla, genel devlet işleri arasına girmiş ve kanuni bir şekil almıştır. Kanunun 40 maddeyi ihtiva eden ikinci babının ikinci faslı, ülke dâhilindeki salgın hastalıklarla mücadeleye mahsustur.²⁴ Bu maddelerle salgın hastalıklarının ihbarının mecburi olduğu kabul edilmiş, aşı tatbiki, hastaların veya şüphelilerin tecridi gibi mücadele usulleri benimsenmiştir.²⁵ İhbarı mecburî olan muayyen hastalıklar arasına sıtma, trahom, tifo gibi bulaşıcı hastalıklar yer almıştır.²⁶ Yine salgın hastalığa yakalanan bir meslek sahibinin, hastalıktan tamamen kurtuluncaya değin meslek ve sanatını yapması ve hastalıkların salgın halinde hüküm sürdüğü mahallerdeki umumî banyo, kuyu, dere, nehir, göl sularından şüpheli olanların kullanılması yasaklanmıştır.²⁷ Kanunun ilgili fasılları ile şehir ve kasabaların hıfzıssıhhası yani su, lağım ve mesken işleri de ilmi esaslara göre düzenlenmiştir.²⁸ Hastalıklardan birçoğunun ortaya çıkmasında çok büyük bir neden olan meskenlerin hıfzıssıhhası, o zamana değin ehemmiyetle ele alınan bir mevzuu olmamıştı. Bu itibarla mesken hıfzıssıhhası işlerini daha fazla ihmal etmek çok daha zararlı neticeler verebileceğinden, meskenler hıfzıssıhhasıyla ilgili maddeler, tatbik edilebilecek mahiyette düzenlenmişti. Bu çerçevede mahallî belediyelerin ruhsatı olmaksızın, her nevi mesken ve umuma mahsus binalar inşası yasaklanmıştır.²⁹

Ayrıca Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'na göre, vilâyet merkezleri ile kazalarda birer Hıfzıssıhha Meclisi kurulacaktı. Bu meclisler, mahallî sıhhat işlerini görüşecek ve ıslahı veya tesisi icap eden hususları tespit edecekti. Meclisler, mahallî sıhhat ve içtimâî muavenet müdürü, nafia mühendisi, maarif ve baytar müdürleri, mevcutsa sahil sıhhiye merkez tabibi, bir hükûmet ve belediye tabibi ve hastane baştabibi ile garnizon ve kıta bulunan yerlerde en büyük askerî tabip, serbest sanat icra eden bir tabip, bir eczacı ve belediye başkanından oluşacaktı.³⁰

Diğer taraftan, salgın ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla, ilgili kanun, yönetmelik ve talimatlar doğrultusunda gerekli tedbirleri uygulamak ve bu süreçte devlet kurumlarıyla iş birliği içinde çalışmak belediyelerin önemli sorumluluklarından biriydi. Belediyeler, bulundukları beldenin ve halkının sağlık, güvenlik ve refahını sağlamakla görevliydi. Umuma açık alanların temizliğini sağlamak ve düzenini korumak, tüketilecek gıda ve içeceklerin yanı sıra, halk sağlığı ile ilgili kullanılan ürünlerin ve bu ürünlerin satıldığı yerlerin, ilgili kanun, yönetmelik ve talimatlara uygunluğunu denetlemek, genel olarak her türlü inşaat, tamirat ve ek bina yapımı için ilgili kanunlara uygun şekilde ruhsat vermek, izinsiz veya ruhsatsız başlanan inşaatları durdurmak

²¹Feridun Frik, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri 1923-1938*, Bayer Leverkusen Almanya: Universum Basımevi, 1938, 6.

²²Namık Çencen ve Aslı Arslan, "Modern Türkiye'de Sağlık (1923-2019)", *Modern Türkiye Tarihi*, Ed. Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2019, 452.

²³"Memleket Dâhilinde Sâri Hastalıklarla Mücadele", *Sıhhiye Mecmuası*, Fevkalade Nüshası, 29 Ekim 1933, 32.

²⁴Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem: 3, Cilt: 18, 17.04.1930, 2; *Resmî Gazete*, Sayı 1489, 06.05.1930.

²⁵"Memleket Dâhilinde Sâri Hastalıklarla Mücadele", *Sıhhiye Mecmuası*, Fevkalade Nüshası, 29 Ekim 1933, 33; *Resmî Gazete*, Sayı 1489, 06.05.1930.

²⁶TBMMZC, Dönem: 3, Cilt: 18, 17.04.1930, 64.

²⁷*Resmî Gazete*, Sayı 1489, 06.05.1930.

²⁸"Doğrudan Doğruya Umumi Hıfzıssıhha İşlerine ve Sâri ve İçtimai Hastalıklarla Mücadeleye Mahsus Kanun ve Nizamnameler", *Sıhhiye Mecmuası*, Fevkalade Nüshası, 29 Ekim 1933, 17; TBMMZC, Dönem: 3, Cilt: 18, 17.04.1930, 68.

²⁹TBMMZC, Dönem: 3, Cilt: 18, 17.04.1930, 6.

³⁰*Resmî Gazete*, Sayı 1628, 22.10.1930.

ve ilgili mevzuat hükümlerini uygulamak belediyelerin görevleri arasındaydı. Ayrıca, bahçe, tarla, bostanların ve umumî yerlerin su birikintilerini kurutmak ve kurutturmak, umumî ve hususî havuzların sularını şartlara uygun surette vakit vakit değiştirmek ve tazelettirmek gibi hususlar da bu görevler arasında yer almaktaydı.³¹

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile diğer kanun ve düzenlemeler, Cumhuriyet öncesinde ihmal edilen ve sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanamayan halk kitleleri üzerinde önemli ve olumlu sonuçlar doğurmuştur. Cumhuriyet rejimi, halk sağlığını koruma ve yaşam standartlarını yükseltme konusunda sistemli bir yaklaşım benimseyerek bu alanda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Nüfusun doğal bir şekilde her yıl artması da Cumhuriyet döneminde sağlık alanında gerçekleştirilen bu reformların başarılı sonuçlarından biri olarak görülmektedir.³²

1931-1936 Yılları Arasında İstanbul'da Tifo ile Mücadele

Tifo, İstanbul'da uzun senelerden beri, en çok yaz ve son baharda olmak üzere, her mevsimde görülen bir hastalıktı. Tifo vakaları genel olarak haziran ayında artmaya başlar, ağustos ve eylülde en yüksek seviyesini bulur ve ekimden sonra da hızla azalırdı. Ancak lağım sularının, içme ve kullanma sularına karıştığı yerlerde herhangi bir mevsimde de görülebilirdi.³³

1931 ile 1937 arasında, İstanbul'da tifo vakalarında önceki yıllara göre bir artış yaşanmıştır.³⁴ Bu yıllarda yapılan aşı sayısı ve tifo hastalığından vefat eden kişi sayısı şöyledir:³⁵

Tablo 1: 1931-1940 Yılları Arasında İstanbul'da Aşılama ve Vefat Sayısı

Yıllar	Aşı	Vefat
1931	25.949	110
1932	9.358	83
1933	23.487	90
1934	8.987	87
1935	65.545	114
1936	91.412	177
1937	300.321	344
1938	113.500	53
1939	83.189	59
1940	48655	71

Tablo 1'de görüldüğü üzere, İstanbul'da hastalığın şiddetinde yıllara göre değişim yaşanmış ve buna göre de aşılama ve vefat sayılarında artış ve azalışlar olmuştur. Tifonun en çok artarak salgın boyutuna vardığı ve en büyük kayıplara neden olduğu yıl, 1937'dir. Tifo hastalığının bu şekilde bazı seneler daha çok ve bazı senelerde daha az görülme sebebi, mikropların şiddetine, fer+tlarin sağlık kurallarına uyma şartlarına göre değişmesiydi.³⁶

³¹Resmî Gazete, Sayı 1471, 14.04.1930.

³²Cumh

uriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı, 335.

³³Muzaffer Akyol, *Tifo*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınlarından, No 299, Ankara: Üç-Er Ofset, 1975, 3; Dr. Feridun Frik, "Türkiye'de Tifo İstatistiki", *Dirim*, Sayı 10, Birinciteşrin 1936, 293.

³⁴Osman Şerafettin Çelik, "1937'de İstanbul'da Görülen Tifo Epidemisi Hakkında Bazı Tetkikat", *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*, Yıl 5, No 8, 1 Ağustos 1939, 228.

³⁵*İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1930-1931*, Cilt 1, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 108; *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1931-1932*, Cilt 2, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 102; *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1932-1933*, Cilt 3, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 87; *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1936-1939*, Cilt 5, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 51 ve 169; *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1939-1943*, Cilt 6, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 59, 71 ve 133; *İstatistik Yıllığı 1931-1932*, Cilt 5, İstatistik Umum Müdürlüğü, 117; *İstatistik Yıllığı 1932-1933*, Cilt 6, İstatistik Umum Müdürlüğü, 110 ve 117; *İstatistik Yıllığı 1933-1934*, Cilt 7, İstatistik Umum Müdürlüğü, 202 vd.; *İstatistik Yıllığı 1935-1936*, Cilt 8, İstatistik Umum Müdürlüğü, 114-115; *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Cilt 10, No 142, İstatistik Umum Müdürlüğü, 148vd.; *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Cilt 11, Neşriyat No 159, İstatistik Umum Müdürlüğü, 14; *Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938*, Cilt 1, Neşriyat No 129, İstatistik Umum Müdürlüğü, 59; *Küçük İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Cilt 2, Neşriyat No 141, İstatistik Umum Müdürlüğü, 69; *Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Cilt 4, Neşriyat No 192, İstatistik Umum Müdürlüğü, 100.

³⁶Murat Sertoğlu, "Tifoya Karşı Harp", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1937, 5.

Örneğin Gureba Hastanesi'ne 1933'de 43, 1934'te 53, 1935'de 91, 1936'da da 148 tifo vakası gelmişti.³⁷ Aşağıda da ayrıntılı olarak değerlendirileceği üzere, hastalığın şiddetine göre, başvuru tedbirlerin seyri de değişecek ve tifonun önü alınmaya çalışılacaktır.

1931 yılının ilk günlerinde özellikle Galata, Ortaköy, Kadıköy³⁸ ve aynı yılın ortalarında ise Kurtuluş semtinde tifonun arttığı gözlemlenmiştir.³⁹ Hastalığa karşı ilk önlem olarak derhal, vaka görülen semtler karantinaya alınmış, mecburi aşı⁴⁰ uygulamasına gidilmiştir. Ayrıca seyyar aşı memurları vasıtasıyla ve yeni aşı istasyonları açılarak aşılama faaliyetleri genişletilmiştir.⁴¹ Bu bölgelerde görülen hastalığın, daha çok açık lağımlardan ileri geldiği anlaşılmıştı.⁴² Yaşanan vaka artışları üzerine Sıhhiye Vekâleti, İstanbul'daki tifo vakaları dolayısıyla sıkı tedbirler alınmasını, gerekli mahallerde mecburi aşı tatbikini, hastalığın sebeplerinin önemle incelenmesini emretmiştir.⁴³

Diğer taraftan söz konusu önlemler kapsamında, Sıhhiye Müsteşarı Hüsamettin Bey, Ankara'dan İstanbul'a gelmiştir.⁴⁴ Müsteşar Hüsamettin Bey, şehirde görülen tifo vakaları ile ilgili olarak temaslarda bulunmuş ve konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

"İstanbul'daki tifo vakaları normaldir. Esasen İstanbul gibi büyük bir şehirde böyle birkaç vakanın çıkması tabiidir. Avrupa'nın büyük şehirlerinde de bu gibi vakalara her gün tesadüf edilir. Son ay zarfında, Nişantaşı ve Kurtuluş'ta bir iki vaka görülmesi üzerine gerekli tedbirler alınmış ve bazı mahallerde aşı tatbik edilmiştir. Biz, bu hastalığın sebeplerini arayarak, bu vakaların önüne geçmeye çalışacağız. Mevsimin yaz, sebze ve meyvenin bol olması sebebiyle hastalık mikroplarının sebzelerde mi yoksa meyvelerde mi bulunduğunu tetkik edeceğiz. İstanbul'da içilen kapalı suların bu mikropları ihtiva etmediği kanaatindeyim. Lakin ne olursa olsun her şeyi dikkate alarak, hastalığın tamamen ortadan kaldırılması çaresini düşünmekteyiz."⁴⁵

Tifo vakalarında yaşanan artış nedeniyle, halkın belirli tedbirleri alması gerekiyordu. Bu münasebetle fikirlerine müracaat edilen Doktor Osman Şerafettin Bey şu tavsiyelerde bulunmuştur:

"Tifo, suları saf olmayan ve muntazam kanalizasyonu bulunmayan şehirlerde görülür. İstanbul'da da kanalizasyon mevcut bulunmadığı gibi, saf içilecek su da pek az olduğundan tifo hastalığı her daim mevcuttur. Bu hastalık, bazı mevsimlerde artar, vakalar çoğalır. Hatta bazen birçok ölüme sebep olduğu da görülür. Hali hazırda dahi İstanbul'da tifo vakalarının biraz arttığını gözlemlemekteyiz. Bundan başka, hastalık görüldüğü zaman, alınması gereken bazı tedbirler vardır. Evvela, tifo bulunan evlere gitmemek gereklidir. Eğer gitmek mecburiyeti olursa, hastaya temas etmemeli ve bu mahallerde su içmemeli ve yemek yememelidir. Aynı zamanda içilecek suyun temizliğine dikkat etmek gerekir. Eğer temiz memba suyu bulunamazsa, sular kaynatılarak içilmelidir. Yaş yemişleri de hoşaf halinde veya komposto şeklinde yemek tavsiye olunur. Portakal ve elma gibi meyvelerin kabukları soyulmalı, sokaktan alınan sütler kaynatılmadan katıyen içilmemelidir. Bir aile arasında tifo çıktığı takdirde, hasta ayrı bir odaya yatırılmalıdır. Hastaya bakanlar sık sık ellerini yıkamalıdır. Hastanın çamaşır, yatak, yorgan ve çarşafı, lizol gibi mikropları kıran bir suyun içerisinde bekletilmelidir."⁴⁶

³⁷Çelik, "1937'de İstanbul'da Görülen Tifo Epidemisi Hakkında Bazı Tetkikat", 228.

³⁸"Şehrimizde Tifo Var", *Milliyet*, 29 Ocak 1931, 3.

³⁹"Tifo Vakaları Var", *Yarın*, 8 Ağustos 1931, 2.

⁴⁰Cumhuriyet sonrası Türkiye'de aşı üretimine yönelik ilk adımlar, Pasteur Enstitüsü'nde eğitim almış Dr. İbrahim Refik Saydam ve Dr. Zekai Muammer Tunçman'ın öncülüğünde gerçekleştirilen üretim denemeleriyle atılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından bir gün sonra Sağlık Bakanı olarak atanan Dr. Refik Saydam ve çalışma arkadaşlarının çabalarıyla, 1926-1927 yıllarında Türkiye'de ilk kez verem aşısı üretilmiştir. Aşı üretiminde kaydedilen bir diğer önemli gelişme, 1928 yılında çıkarılan 1267 sayılı yasa ile Ankara'da Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün kurulmasıdır. Bu enstitü sayesinde Ankara, Sivas, Eskişehir, Kastamonu ve İstanbul'daki bakteriyolojiler, aşı üretim laboratuvarları ve kimyahaneler tek bir çatı altında toplanmıştır. Bu dönemde dünyadaki bilimsel gelişmeler de yakından takip edilerek modern aşı ve ilaç üretim yöntemleri Türkiye'de uygulanmaya çalışılmıştır. Bunun hemen ardından, 1930 yılında kabul edilen 1539 sayılı Hıfzıssıhha Kanunu ile aşı ve serum üretimi ile denetimi yasal bir zorunluluk hâline getirilmiştir. Bu kanun kapsamında hem yerli üretim hem de ithal edilen ilaç ve tıbbi ürünlerin sıkı kontrollerden geçirilmesi hedeflenmiştir. Böylece, Türkiye tarihinde ilk kez tüm dünyada uygulanan tıbbi ürün standardizasyonu konusunda resmî bir düzenleme yapılmış, üretim süreçleri ve ürün kalitesi belirli kurallara bağlanmıştır. Süleyman Furkan Demirden vd, "Dünden Bugüne Türkiye'de Aşılama ve Aşı Üretimine Tarihçesi", *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi*, 52/4 (2022), 255-256.

⁴¹"Halkı Tifodan Koruyan Mühim Amil", *Son Posta*, 14 Ağustos 1931, 1 ve 6.

⁴²"Tifo Salgın Değil Mevzi Haldedir", *Milliyet*, 9 Ağustos 1931, 1.

⁴³"İstanbul'da Tifo", *Milliyet*, 13 Ağustos 1931, 1; "Tifo Hakkında Sıhhiye Vekâleti'nin Emirleri", *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1931, 3.

⁴⁴"Umumi Sıhhi Vaziyetimiz İyidir", *Vakit*, 16 Ağustos 1931, 1.

⁴⁵"Telaşa Sebep Yok", *Yarın*, 16 Ağustos 1931, 1; "Dün Şehrin Sıhhiye Vaziyeti Görüldü", *Milliyet*, 16 Ağustos 1931, 1; "Şehirde Meyve, Sebze ve Sular Tetkik Edilecek", *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1931, 1.

⁴⁶"Dr. Osman Şerafettin Bey'in Vesayısı", *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1931, 1 ve 3.

Bütün bu açıklamalar, İstanbul'daki tifo vakalarının, temiz su ve kanalizasyon imkânlarının yokluğu, kişisel sağlık bilgisi kurallarının eksikliği, halkın kendini korumasını ve hatta hastalığın ne şekilde bulaştığını dahi bilmemesi gibi sebeplerden kaynaklandığını göstermektedir. Ayrıca, hastanelerin ve apartmanların lağımalarının açıkta akması, bu hastane ve sair yerlerden gelen lağım muhteviyatının civardaki sebze bahçelerinde gübre olarak kullanılması, bahçelerin yine bu pis kaynaklardan gelen sularla sulanması temel nedenler arasında sayılabilir.⁴⁷

Tifoya karşı mücadele verilirken görülen bir durumda, halk arasında hastalığın salgın boyutuna vardığı yönünde bir algının olması ve bundan doğan büyük endişedir. Bu gibi gelişmeler karşısında yetkili makamlar, sık sık hastalığın bir salgın boyutunda olmadığı yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır. Örneğin, 1931 yılında tifoya karşı verilen mücadele sırasında, Sıhhiye Müdürü Ali Rıza Bey şu açıklamayı yapmıştır: *"Defalarca yaptığım açıklamaya rağmen salgından bahsedilmesi gariptir. Galata ve Kasımpaşa arasındaki bu sene vaka, diğer senelere oranla 20 kadar fazladır. Derhal aşı tatbik ettik. Ve bu aşının tesirleriyle ki son günlerde ancak bir iki vaka tespit edilmiştir. Tekrar ediyorum salgın halinde tifo yoktur."*⁴⁸

Diğer taraftan, resmi makamların tifo vakalarını az gösterdiğine yönelik bir algının olduğu da görülmektedir. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesi, *"Tifo Olmaz Olur Mu?"* başlığı ile yazdığı yazısında hastalığa neden olan unsurları dile getirerek, eleştirilerini şu şekilde sunmuştur:

"Tophane'den Çeşmemeydanı'na kadar uzanan sahada tifo vardır. Tifo bazı mekteplerde de görülmüştür. Bu sahaya yakın olan Musevi Lisesi'nde bazı vakalara rastlanmıştır. Çünkü Musevi Lisesi'nin bulunduğu Kumbaracıyokuşu'nda aylardan beri bir lağım yolun üstünde akıp duruyor. Şimdi tifo salgınından ve şiddetli tedbirlerden bahsediliyor. Bereket versin ki mikroplarla kardeş olduğumuz için, pek zalimane saldırmıyorlar. Yoksa Kumbaracıyokuşu'nda tifoya tutulmadık insan kalmazdı. Halka aşı yapmadan önce, biraz da onun hastalıkla aşılmasına mani olsak daha iyi olmaz mı?"⁴⁹

Yine aynı doğrultuda olarak 1 Mart 1931 tarihinde, gazetelerde, İstanbul'da önemli derecede bir tifo salgını olduğu belirtilerek, tıp öğrenci yurdunda da birçok vaka görüldüğü ve tifo aşısı tatbik edilmeye başlandığı yazılmıştı.⁵⁰ Gazetelerin bu yöndeki beyanına karşı, İstanbul Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü, yurttan umumi bir aşı tatbik edilmediğini açıklasa da⁵¹ aşı tatbikatı sırasında çekilen bir fotoğrafın yayınlanması sonucu, durum kabul edilmiştir.⁵²

Yukarıda üzerinde durulmaya çalışılan 1931 yılının yaz aylarındaki vaka artışı, sonraki yıllarda da yaşanacaktır.⁵³ Yine hastalığın önünü almak için başvuru alan ilk araç, aşı olacaktır. Bu noktada, vakaların görüldüğü semtlerde mecburi aşı uygulamasına gidilerek, yeni aşı istasyonları açılarak aşılama faaliyetleri son derece geniş tutulmaya çalışılmıştı.⁵⁴ Aşağıda da görüleceği üzere, tifoya karşı alınan tedbirler, bir önceki yıla göre daha kapsamlı hale getirilecekti.

Bu nokta tifo vakalarının artması üzerine, kanalizasyon faaliyetlerinin derhal ele alınmasının kararlaştırıldığı görülmektedir.⁵⁵ Belediye, genel kanalizasyon masrafından ayırdığı bir para ile ilk olarak, Fındıklı-Cihangir, Fındıklı-Galata, Kasımpaşa-Dolapdere, Şişli-Beşiktaş lağımalarının yapılmasına karar vermiştir. Bunun üzerine şehrin lağımaları kapatılmaya başlanmıştır. Bunlardan başta Fındıklı-Cihangir kısmı yapılmış, diğer kısımlar da peyderpey yapılacaktır. Ayrıca kanalizasyon olmayan semtlerde, meskenlere uygun beton çukurlar açılması mal sahiplerine tebliğ edilmiş, yeni yapılan ev ve apartmanlarda bu tür çukurlar açtırılmadıkça mesken olarak kullanılmasına ruhsat verilmemesi kararlaştırılmıştır.⁵⁶ Diğer taraftan bahçelerin lağım suları ile sulanması tifo hastalığının başlıca sebebi olduğundan, bahçelerini lağım suları ile sulayanların, bahçelerinin kapatılması ve sebzelerine el konulması da karara bağlanmıştı. Bu şekilde sulanan bahçelerin sebzeleri sökülümüştü.⁵⁷

⁴⁷"Faaliyete Geçiyorlar", *Yarın*, 14 Şubat 1931, 2; "Tifo Vukuatı Çoğalıyor", *Milliyet*, 30 Ağustos 1931, 3; "Şişli Tarafında Yine Tifo Salgını", *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1934, 2.

⁴⁸"Tifo Azaldı", *Vakit*, 13 Şubat 1931, 3; "Tifo Salgın Halde Değildir", *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1931, 2.

⁴⁹"Tifo Olmaz Olur Mu?", *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1931, 3.

⁵⁰"Tifo Aşısı", *Vakit*, 1 Mart 1931, 3; "Tifo Hastalığı", *Cumhuriyet*, 1 Mart 1931, 4.

⁵¹"Neden Ölmüş", *Yarın*, 3 Mart 1931, 2.

⁵²"Ya Buna Ne Buyrulur Efendim? Tıp Talebe Yurdunda Tifo Aşısı Tatbik Edilmemiş İmiş!", *Cumhuriyet*, 2 Mart 1931, 2.

⁵³"Tifo Vakaları Çoğaldı, Tedbirli Bulunmak Lazım", *Akşam*, 17 Temmuz 1934, 1 ve 2; "Tifo Vukuatı Çoğalıyor", *Milliyet*, 30 Ağustos 1933, 3; "İstanbul'da Tifo Vakaları", *Hâkimiyeti Milliye*, 16 Temmuz 1934, 3.

⁵⁴"İstanbul'da Tifo Vakaları", *Hâkimiyeti Milliye*, 16 Temmuz 1934, 3.

⁵⁵"Şehir Meclisi'nde İki Mühim Mesele", *Vakit*, 2 Şubat 1932, 4.

⁵⁶"Tifonun Kökü Kazınacak", *Akşam*, 23 Ağustos 1935, 1; "Lağım Suları ile Sulanan Bostanlar", *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1935, 2.

⁵⁷"Tifoya Karşı Bir Kısım Bostanlardaki Sebzeler Söktürülüyor", *Akşam*, 27 Ağustos 1935, 3.

Alınan bütün bu önlemlere rağmen, tifonun devam etmesi üzerine, sık sık eleştiriler de gündeme gelmiştir. Örneğin Yunus Nadi, 5 Ağustos 1936 tarihli “*Tifo Hastalığı Belasından Ne Vakit Kurtulacağız?*” başlığı ile yazdığı yazısında, büyük kanalizasyon işinin zamana ve çok masrafa ihtiyaç gösteren durumuna karşı dahi tifoya karşı tedbirler almak imkânı olduğunu belirtmiştir. Bu konuda yapılanların yeterli olmadığını ileri sürerek, mesul birimlerin harekete geçmeleri gerektiğini savunmuştur.⁵⁸

Söz konusu eleştiriler üzerine, 1936 yılında İstanbul Sıhhiye İşleri Müdürü Ali Rıza Bey şu yönde bir açıklamada bulunmuştur:

“Gerek lağım ve gerekse su işleri yerinde sayıyor değildir. Biliyorsunuz ki kanalizasyon işlerinde, tasarruf edilen 1.5 milyon lira ile Dolapdere’den başlayarak Pangaltı ve Kasımpaşa’ya kadar açık olan lağım lar kapatılmaya başlandı. Bu ameliye halen devam etmektedir. Şimdi, Cihangir Yanginyeri mıntıklarında biten ve Fındıklı ve Tophane’ye kadar inen bu inşaat Azapkapısı’na kadar gidecektir. Bütün bu inşaat, 1938 yılının 31 Mayıs gününde bitmiş olacaktır. Bunun haricinde bu bölgede daha 7.400 metrelik bir yer açık kalıyor ki bu da 1939 senesinde bütçeye konacak tahsisatla karşılanacaktır. Lağım meselesi deyip geçmeyelim, İstanbul bundan evvelki idarelerde o kadar ihmal edilmiştir ki, hiçbir tarafta uygun bir lağım yoktur. Koskoca bir şehrin kanalizasyon işlerini yapmak, her şeyden önce para ve tahsisat meselesidir. Su meselesine gelince, lağım lar son ra tifo vakalarına sebep olan ikinci amil de sulardır. Halen gerek Hamidiye ve gerekse Terkos suları temizdir. Ancak Halkalı, Kırkçeşme ve Taksim suları pistir. Bu sular, ne içme ne de temizlik için uygun değildir. Şimdilik vilayet, Terkos suyunu kuvvetlendirerek, diğerlerini kullanımdan çıkarmaya çalışmaktadır.”⁵⁹

İstanbul’da yaz aylarında yaşanan tifo artışları, özellikle eylül ayının ortalarına gelindiğinde şiddetini kaybedecektir.⁶⁰ Daha öncede vurgulandığı üzere hastalığın böyle bir süreçte seyretmesinin en önemli nedeni, genel olarak bahar aylarında yağ an yağmurların taşması ve bunların sebze bahçelerine dâhil olmasıydı. Ardından sıcakların artması ile bu süreç sona eriyor ve kış aylarına girilirken tifo vakalarında düşüşler yaşanıyor du.⁶¹

1937 Yılında İstanbul’da Tifo ile Mücadele

İncelenen zaman diliminde İstanbul’da tifo vakaları en yoğun şekilde, 1937 yılında görülmüştür.⁶² Yılın yaz aylarına gelindiğinde, özellikle Fatih, Eyüp, Karagömrük, Kumkapı civarlarında tifo vakalarında artışlar yaşanmıştır.⁶³ İstanbul’da vakaların bu şekilde artması üzerine halk sağlığı alanındaki reformları ile Türkiye’de modern sağlık sisteminin temellerini atan Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik Saydam, İstanbul’a gelmiş ve hastalıkla ilgili şu açıklamada bulunmuştur:

“İstanbul’da son zamanlarda tifo vakalarının arttığını biliyorsunuz. Bu sene vakalar geçen senelerde görülmeyen miktara çıkmıştır. Vekâletimiz, İstanbul tifosu ile senelerden beri meşgul olmaktadır. Fakat maalesef şehrin su ve lağım tesisatı fenni bir şekilde getirilmedikçe bu hastalığa karşı halkı aşıl maktan başka yapacak bir tedbir yoktur. Bu tesisat bu halde kaldıkça, İstanbul’da her sene bazen az ve bazen çok tifo vakalarının görülmesini beklemek lazımdır.”

Saydam, bu açıklamalarının ardından istatistikî bilgiler vererek, hastalığın 1937 yılında artış sebeplerinin neler olabileceği konusunda ayrıntılı değerlendirmelerde bulunmuştur. İlk olarak son yıllarda yaz aylarında yaşanan vaka sayılarını şu şekilde aktarmıştır:⁶⁴

Tablo 2. 1933-1936 Yılları Arasında Yaz Aylarında Görülen Vaka Sayısı

Sene	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül
1933	29	121	193	200
1934	25	109	88	90
1935	30	79	116	142
1936	51	130	185	200

⁵⁸Yunus Nadi, “Tifo Hastalığı Belasından Ne Vakit Kurtulacağız?”, *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1936, 1.

⁵⁹“Tifoya Karşı Alınan Tedbirler”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1936, 3.

⁶⁰“Tifo Vukuatı”, *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1933, 3.

⁶¹Frik, “Türkiye’de Tifo İstatistik”, 294.

⁶²Çelik, “1937’de İstanbul’da Görülen Tifo Epidemisi Hakkında Bazı Tetkikat”, 228.

⁶³“Şehirde Tifo Var”, *Kurun*, 7 Haziran 1937, 3.

⁶⁴“Tifo Hakkında Sıhhat Vekili’nin Beyanâtı”, *Kurun*, 2 Temmuz 1937, 1 ve 6; “Tifo Neden Çoğaldı? Sıhhiye Vekili Refik Saydam Bu Artışın Nedenlerini Anlatıyor”, *Akşam*, 2 Temmuz 1937, 1 ve 6.

1937 senesi vaka sayısının ise, Ocak'ta 149, Şubat'ta 55, Mart'ta 46, Nisan'da 54, Mayıs'ta 99 olmak üzere Haziran ayı sonu itibariyle 741'e ulaştığını belirtmiştir. Vakalarda yaşanan artış nedeniyle, İstanbul'da yaptıkları tetkikat neticesini de şu şekilde açıklamıştır: ⁶⁵

"İstanbul'da asırlardan beri beledi bir halde devam eden tifo hastalığı, son aylarda evvelki senelere oranla bir artış göstermektedir. Bu artışın sebebi kesin olarak söylenemez. Bununla beraber vakaların, şehrin en fakir, temizlik ve sağlık şartı bakımından kötü olan yerlerinde ve hayatını güçlüklerle temin ederek, bir odada beş altı kişi birden kalma mecburiyetinde olan insanlar arasında görülmesi, bu vakaların insandan insana ve temas yoluyla geçtiğini göstermektedir. Hastalık çıkan evlerin fena şartlar altında olması ve abdesthanelerle müşterek kuyuların görülmesi, bulaşta bir rol oynadığı fikrini verebilir. Bundan başka, bu sene ilkbaharın kurak geçmesi, sıcakların erken başlaması, meyve ve çiğ yenen yiyeceklerin bolluğu ve karasineklerin pis yerlerde sıkça görülmesi de hastalığın artmasında bir neden sayılabilir. Bugünkü vakaları kati surette sularla alakalı görmek güçtür. Bununla beraber şehrin kanalizasyon vaziyeti, şehirdeki birtakım bostancılarının da her türlü takibe ve cezalara rağmen sebzelerini lağım suları ile sulamaktan vazgeçmemeleri, mahallerdeki su nakliyatının şekli, İstanbul'daki tifoyu beledi bir halde idame ettirmektedir."

Bu açıklamalarının ardından, İstanbul'un bütün sıhhi şartlara sahip oldukça bu gibi vakaların asgari hadde ineceğini belirten Saydam, asırlarca ihmal edilmiş şehri on senede her türlü vasıtalarla donatmanın kolay bir iş olmadığını vurgulamıştır. ⁶⁶

Diğer taraftan tifonun İstanbul'dan tamamen ortadan kaldırılmasının, hangi unsurlara bağlı olduğunu açıkça ortaya koyabilmek için Dr. Tevfik Sağlam'ın şu mütalaasına da aynen yer verilebilir:

"Tifoya tamamen son vermek için şehrin sıhhileştirilmesi gereklidir. Bu da lağım, su ve yeme içme maddeleri meselelerinin çözülmesine bağlı bir iştir. Su meselesi çok karışık bir meseledir. İstanbul'da, Terkos, Elmalı ve Hamidiye suları hariç, diğerlerinin hepsine şüpheli yaklaşmak gerekmektedir. Fakat halk, temiz olan sular ağır geldiği için tercih etmektedir. Bu itibarla su işini kökünden halletmenin yegâne çaresi, her eve doğrudan sıhhi borularla iyi kalitede su sevk etmektir. Ve bu suları halkı sarnıç ve kuyu sularına muhtaç bırakmayacak derecede ucuz olarak vermek gereklidir. Çünkü kuyu ve sarnıç suları birinci derecede şüpheli sulardır. İkinci olarak, İstanbul'da kanalizasyon büyük bir dert halini almıştır. Şimdiye kadar bu işe 7.5 milyon lira sarf edildiği halde, kanalizasyona ancak birkaç ev bağlanabilmiştir. Açık kalan lağımlar da İstanbul'un eski bir derdidir. Yani demek istediğim şey evvela bu sebepler ortadan kaldırılmalıdır. Ondan sonra giderek daha büyük işler yapılabilir." ⁶⁷

Gerek Saydam'ın ve gerek Sağlam'ın açıklamalarından da anlaşılacağı üzere, İstanbul'da tifoyu tamamen ortadan kaldırmak, her şeyden önce kanalizasyon ve su işlerinin halledilmesine bağlı idi. Bu da zaman ve para meselesi olduğu için, o zamana kadar yapılacak tek şey, tifonun daha fazla genişlemesi ve ortaya çıkmasını engellemektir. Başvurulacak ilk ve en önemli tedbir ise aşı idi. Halka bu hastalığın temaslara geçtiğini iyice öğretmek ve aşı konusunda halkı ikna etmek de önemli idi. Bütün bunlardan ayrı olarak, dönemin önde gelen doktorları, tifoya karşı alınabilecek tedbirler konusunda sık sık açıklama yapmaktaydılar. Başvurabilecek önlemler şu şekilde sıralanmaktaydı. Havuz ve sarnıç gibi durgun suların kullanılmasını yasaklamak, sebze bahçelerini şehir içinden kaldırmak, lağım suları ile sulanan bostanları kapamak, sokak ve caddelere bitişik olan ve duvarla ayrılmamış bahçelere yüksek duvarlar çekmek. ⁶⁸

1937 yılının haziran ayının sonuna gelindiğinde, İstanbul Sıhhiye Meclisi toplanmış, salgının seyri ve alınan tedbirlerin hastalık üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Hastalığın mevcudiyetinde temaslara büyük bir rolü olduğu, tedbirlere devam etmekle vakaların daha fazla indirilebileceği anlaşılmıştır. Bundan dolayı da yeni bazı kararlar verilmiştir. Bu kararlara göre; yiyecek, içecek satan esnaftan aşı yaptırmayanların isimleri tespit edilecek, bunlar vakit geçirmeden derhal mecburi aşıya tabi olacaklardı. Esnaftan tifoya yakalananlar iyi olduktan sonra da uzun müddet müşahade ve kontrol altında bulundurulacaklar ancak mikrop taşımadıkları kati surette anlaşıldığı takdirde tekrar gıda maddeleri alım satımı ile meşgul olmalarına müsaade edilecekti. Şehir suları muhtelif yerlerde daima olarak kontrol edilecek, memba sularının şişe ve damacanalara dolduruldukları

⁶⁵"Tifo Hakkında Sıhhat Vekili'nin Beyanâtı", *Kurun*, 2 Temmuz 1937, 1 ve 6; "Tifo Neden Çoğaldı? Sıhhiye Vekili Refik Saydam Bu Artışın Nedenlerini Anlatıyor", *Akşam*, 2 Temmuz 1937, 1 ve 6.

⁶⁶"Tifo Hakkında Sıhhat Vekili'nin Beyanâtı", *Kurun*, 2 Temmuz 1937, 1 ve 6; "Tifo Neden Çoğaldı? Sıhhiye Vekili Refik Saydam Bu Artışın Nedenlerini Anlatıyor", *Akşam*, 2 Temmuz 1937, 1 ve 6.

⁶⁷Murat Sertoğlu, "Tifoya Karşı Harp", *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1937, 6.

⁶⁸Murat Sertoğlu, "Tifoya Karşı Harp", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1937, 3; Murat Sertoğlu, "Tifoya Karşı Harp", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1937, 5.

yerlerdeki kontrol memurları çoğaltılacak ve şişelerin el değmeden doldurulmasına dikkat edilecekti. Sıhhat Heyeti, şehrin temizliğine daha fazla dikkat edilmesine ve devam etmekte olan aşya da daha fazla ehemmiyet verilmesine de karar vermişti. Bunun için şehrin muhtelif semtlerinde mevcut 30 aş istasyonuna ilave olarak, Haydarpaşa, Çocuk, Cerrahpaşa, Haseki, Gureba ve Beyoğlu Hastanelerinde de aş yapılmaya başlamıştı. 6 Temmuz 1937 tarihi itibarı ile şehirde çeşitli istasyonlarda yapılan aş miktarının 85 bine ulaştığı açıklanmıştır. Gerek sıhhat müdürü gerekse sıhhat mütehassısları, ikinci aş olmadan birinci aşının katiyen bir koruma sağlayamayacağını, bunun için de halkın derhal ikinci aşlarını yaptırmalarını önemle istemekteydiler.⁶⁹

Akşam gazetesi halkın aşya olan ilgisini “*Aşıya Büyük Bir Hücum Var*” başlığı ile yazdığı haberle sunmuştur. Bu alaka ile Beyoğlu’nda vakaların sayısının azaldığını vurgulayan gazete, ayrıca Hamidiye suyu ile Terkos’tan başka su satanlarla, şüpheli suların limonata ve şerbet yapanların kaplarının kurşun mühürle mühürlendiğini duyurmuştur.⁷⁰

Diğer taraftan alınan bu tedbirlerin faydalarının hissedilmesi üzerine salgının seyrini değerlendirmek için, 13 Temmuz 1937 tarihinde İstanbul Sıhhat Meclisi yeniden toplanmıştır.⁷¹ İstanbul’un sıhhi durumunu gözden geçiren meclis, tifo meselesi üzerinde yeni kararlar da vermiştir. Buna göre, tifonun en yoğun şekilde görüldüğü Fatih ve Eminönü semtlerinde tarama yapılacaktı. Polis karakolu, muhtar ve bekçiler aracılığı ile hastaların adedi ve hastalıkların cinsi öğrenilerek, bunlardan tifoya tutulmuş olanlar hakkında tedavi çarelerine başvurulacaktı. Ayrıca, ateşi beş günden fazla süren kişilerin, şüpheli tifo sayılarak ihbarı mecbur tutulmuş ve şehrin sıhhi vaziyetini kontrol altında bulundurmaya üzere bir ikinci sıhhat komisyonunun kurulması da kararlaştırılmıştı.⁷²

Bütün bunlardan ayrı olarak Kırkçeşme⁷³ suları zaten öteden beri yüksek miktarda koli basilleri ihtiva etmesi ve bu suyun şehirde lağımrlarla temas halinde bulunmasından dolayı, Kırkçeşme sularının yerine Terkos çeşmelerinin yapılmasına da karar verilmişti.⁷⁴ Belediye Sular İdaresi, derhal faaliyete geçerek şehirde bulunan 150’ye yakın Kırkçeşme suyu çeşmesinin mühim bir kısmını Terkos çeşmesi ile değiştirmiştir.⁷⁵ Başlangıçta bir su epidemisi olmadığı vurgulansa da, epideminin birden bire parlaması ve sonra birden bire sönmesi ve bu azalışın Kırkçeşme sularının kapatılması zamanına gelmesi, suların da salgında etkili olduğunu göstermiştir.⁷⁶

1937 yılı temmuz ayının ortalarına gelindiğinde ise, nüfus yoğunluğu çok olan Eminönü ve Fatih kazalarında mecburi aş tatbik edilmesine rağmen, tifonun gün geçtikçe arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca Fatih, Eminönü kazalarından başka Eyüpsultan, Bakırköy, Beyoğlu, Beşiktaş, Üsküdar ve Kadıköy gibi nispeten nüfusun seyrek olduğu kazalarda da birçok tifo vakaları görülmüştür.⁷⁷ 1937 yılındaki hastalık esnasında, hastalığın en çok artış gösterdiği eylül ve ağustos aylarında Gureba Hastanesi’nde 195 hasta tedavi edilmiş ve bu hastalardan 18’i vefat etmiştir. Bu halde vefat nispeti %9,5 olarak tespit edilmişti. Bu oran, önceki yıllara göre yüksekti. Zira diğer senelerde vefat nispeti %6,5’ti.⁷⁸

Tifo vakalarındaki gözlenen bu artış, yeniden endişeye sebep olmuş, bundan dolayı Sıhhiye Vekâleti erkânının İstanbul’da tekrar incelemelerde bulunması ve yeni bazı kararlar alması zorunluluğu doğmuştu. Bu gelişmeler üzerine Hıfzıssıhha Reisi Asım Bey ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Müsteşarı Doktor Hüsamettin Bey, Vekil Saydam’dan aldığı direktif üzerine İstanbul’a gelerek, şehrin muhtelif semtlerinde, hastanelerde ve sular üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Hıfzıssıhha Reisi Asım Bey, yaptığı incelemeler sonucunda, alınan tedbirlerin büyük bir kısmının uygulandığını ve bunun sonuçlarının yakında görüleceğini belirtmiştir. Ardından birinci aşlarını yaptıranların sayısının 180.000’e ulaştığını, bunlardan 102.000 kişinin ikinci aşlarını da

⁶⁹“Tifo ile Mücadele İçin Yeni Kararlar Verildi”, *Akşam*, 6 Temmuz 1937, 7; “Kuyu Suları Muayene Ediliyor”, *Akşam*, 13 Temmuz 1937, 3.

⁷⁰“Aşı İstasyonlarına Büyük Bir Hücum Var”, *Akşam*, 3 Temmuz 1937, 1 ve 4.

⁷¹“Tifo Salgını Ne Halde?”, *Kurun*, 14 Temmuz 1937, 3.

⁷²“Tifoyla Mücadele”, *Haber*, 14 Temmuz 1937, 7.

⁷³İstanbul’un zamanla artan su ihtiyacını karşılamak amacıyla Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Kırkçeşme tesisleri yaptırıldı. Bu tesisler, o döneme kadar inşa edilen tesislerin en mükemmeli olduğu gibi mühendislik bakımından Mimar Sinan’ın en önemli yapısı ve hacim yönünden de en büyük eseridir. Kırkçeşme sularının şehre gelişi yani isâle hattı esas itibarıyla iki koldan teşekkül eder. Bunlardan suyu en bol olanı Kâğıthane deresinin kollarından Kirazlı, Topuz ve Paşa derelerinden su alan doğu kolu, diğeri yine Kâğıthane deresinin biraz daha memba tarafında bulunan Ayyat deresi, Orta dere ve Bakraç deresinden su alan batı koludur. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirkcesme-sulari> [Erişim tarihi: 30.11.2024]

⁷⁴BCA, 30-10-0-0.177-222-2, (18.03.1938); TBMMZC, Dönem: 5, Cilt: 65, 24.05.1938, 166.

⁷⁵“İstanbul’da Tifo Vakaları Azalıyor”, *Ulus*, 3 Ağustos 1937, 2; “Su Meselesi”, *Akşam*, 19 Temmuz 1937, 1 ve 4.

⁷⁶Çelik, “937’de İstanbul’da Görülen Tifo Epidemisi Hakkında Bazı Tetkikat”, 231.

⁷⁷“24 Saatte 26 Tifo Vakası”, *Akşam*, 17 Temmuz 1937, 3.

⁷⁸Çelik, “937’de İstanbul’da Görülen Tifo Epidemisi Hakkında Bazı Tetkikat”, 231.

olduğunu, böylece tifoya karşı korunma yolunda büyük bir adım atıldığını vurgulamıştır. Diğer alınan önlemleri de şu şekilde dile getirmiştir:

“Mücadele işlerinde en mühim amillerden biri olan hastaların tecridi ve portörler üzerinde tetkikat işleri de emniyetle yürümektedir. 8 Ağustos sabahı İstanbul şehrinde tarama suretiyle kontrol yapılacaktır. Bu kontrol neticesinde kendisini veya yanında çalıştırdığı kimseleri iki defa aşılattırmamış olanların dükkân, mağaza, ticarethane, imalathane, eğlence yeri ve oteller derhal kapatılacaktır.”⁷⁹

Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Müsteşarı Doktor Hüsametdin Bey de yaptıkları incelemeler sonucunda elde ettikleri sonuçları şu şekilde açıklamıştır:

“Hastalığın başladığı günden itibaren yapılacak tedbirler tespit edildi. Tedbirlerin tatbiki hususunda İstanbul vilayet ve belediyesinin gösterdiği faaliyet teşekküre şayan olduğu gibi, İstanbul halkının bu tedbirleri kolaylaştıran çok medeni hassasiyeti de takdire şayandır. İstanbul içinde 67 aşı istasyonu meydana geldiği gibi, başkaca seyyar ekipler vasıtası ile de aşı tatbik edilmektedir. Şimdiye kadar İstanbul şehri dâhilinde, 251.919 kişi birinci ve 185. 571 kişi ikinci defa aşılanmıştır.”⁸⁰

Yukarıda üzerinde durulmaya çalışılan söz konusu önlemlerle, tifonun seyri dalgalı şekilde azalıp artacaktır. Alınan tedbirler ve tatbik edilen aşılarla tifo hastalığı ilk günlerdeki tesirini kaybedecek, temmuz ayının sonlarına gelindiğinde günlük tifo vakalarında azalmalar görülecektir.⁸¹

Yaşanan bu gelişmelerle ilgili olarak Yunus Nadi, “*Netice: Tifoya Karşı Devamlı Mücadele Lazımdır*” başlığı ile yazdığı yazısında, uzak ve yakın ihtimallerin tümü göz önüne alınarak, hepsine karşı sürekli bir harbe ihtiyaç olduğunu kesin şekilde anlaşıldığını vurgulamıştır. Tifoya karşı verilen savaşta elde edilen neticeleri değerlendiren yazar, verilecek mücadelenin gerçek bir mücadele sayılabilmesi için, olağanüstü tedbirlere mutlaka ihtiyaç olduğunu ve böyle tedbirlerin mutlaka olumlu sonuçlar vereceğini dile getirmiştir. Ayrıca son beş altı sene zarfında İstanbul’da tifo her yıl bir öncekine göre artarak devam ettiğinden, mücadelenin çok daha esaslı tutularak ve devamlı bir surette yürütülmesine ihtiyaç olduğuna da değinmiştir. Bu konuda Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti’nin gösterdiği çaba ve hassasiyetin de teşekküre şayan olduğunu dile getirmiştir.⁸²

Sonuç

Bulaşıcı hastalıklar bir toplumun tüm yapısını etkileyen en önemli halk sağlığı problemleri arasında yer alır. Ekonomik, sosyal ve askeri alanlarda yarattıkları zafiyetler, hastalıkların yalnızca bireyler üzerindeki fiziksel etkilerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplumun işleyişini ve dayanıklılığını da ciddi şekilde sarstığını göstermektedir. Bu öneme binaen, Cumhuriyet’in ilk yıllarında diğer salgın hastalıklarla olduğu gibi, tifo ile mücadele de temel hedefler arasında yer almıştır. İstanbul’da 1931 ile 1937 yılları arasında tifo vakalarında görülen artış, 1930’da çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun önemini ortaya koymuş, bu kanun bütün salgın hastalıklarla mücadelede sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuş, altyapının geliştirilmesi ve halk sağlığı açısından geleceğe yön vermiştir.

İncelenen zaman diliminde, şehirdeki yetersiz altyapı hizmetlerinin ve kötü hijyen koşullarının tifo hastalığının temel nedeni olduğu görülmüştür. Bunlardan ayrı olarak, halkın büyük bir kısmının hijyenik olmayan koşullarda yaşaması, halk arasında tifo gibi bulaşıcı hastalıklar hakkında yeterli farkındalığın bulunmaması, hastalığın görülmesinin diğer nedenlerini oluşturmuştur.

Bundan dolayı İstanbul’da tifoyu tamamen ortadan kaldırmanın, her şeyden önce kanalizasyon ve su işlerinin yani alt yapı hizmetlerinin geliştirilmesine bağlı olduğu tespit edilmiştir. Bunu sağlamak, özellikle bir zaman ve para meselesi olduğu için, o zamana kadar tifonun daha fazla genişlemesi ve ortaya çıkmasını engellemek için önleyici bazı tedbirlere başvurulmuştur. Hastalığa karşı mücadelede, ücretsiz ve zorunlu aşı temel unsuru oluşturmuştur. Halka hastalığın temasla geçtiği öğretilmeye çalışılmış ve aşı konusunda halkın ikna edilmesi için yoğun çaba sarf edilmiştir. Ayrıca seyyar aşı memurları vasıtasıyla ve yeni aşı istasyonları açılarak, aşılama faaliyetleri genişletilmiştir. Bu durum hastalıkların kontrol altına alınmasında aşılama ve hijyenin önemini bir

⁷⁹“İstanbul’daki Tifo Vakaları Hakkında Hıfzıssıhha Reisi B. Asım’ın Mühim Beyanati”, *Ulus*, 27 Temmuz 1937, 1 ve 5; “Hıfzıssıhha Reisi Asım Bey Diyor Ki!”, *Kurun*, 27 Temmuz 1937, 1 ve 3.

⁸⁰“İstanbul’da Tifo Azaldı”, *Ulus*, 7 Ağustos 1937, 1 ve 5; “İstanbul’da Tifo Vakası Kalmadı Gibi”, *Kurun*, 7 Ağustos 1937, 4.

⁸¹“Tifo Azalıyor”, *Kurun*, 29 Temmuz 1937, 3.

⁸²Yunus Nadi, “*Netice: Tifoya Karşı Devamlı Mücadele Lazımdır*”, *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1937, 1.

kez daha göstermiştir. Özellikle, kişisel hijyen alışkanlıkları, hijyenik gıda hazırlama gibi konuların önemi, bu dönemde geniş kitlelere aktarılmıştır.

Bunlardan ayrı olarak, incelenen zaman diliminde tifoya karşı alınan tedbirler, bir önceki yıla göre daha kapsamlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, şehrin su ve kanalizasyon sistemlerini yeniden düzenleme çalışmaları başlatılmıştır. Eski ve yetersiz altyapı tesislerinin modernize edilme çalışmaları başlatılarak, halk sağlığı konusunda önemli adımlar atılmıştır. Bu girişimler, ilerleyen yıllarda İstanbul'a yeni su ve kanalizasyon tesislerinin kazandırılmasına yol açmıştır. Bütün bunlar, İstanbul'un şehirleşme sürecinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için, ilk adımların atılması anlamına gelmekteydi. Bu süreç, yalnızca halk sağlığı açısından değil, İstanbul'un modernleşme tarihinde de belirleyici bir rol oynamıştır.

İstanbul'da tifonun önünü almak için su sistemlerinin ve kanalizasyon şebekelerinin modernize edilmesine ve zorunlu ve ücretsiz aşı uygulamalarına yönelik adımlar atılmışsa da şehirde görülen tifo hastalığının tamamen önünün alınması ancak alt yapı hizmetlerinin bütün yönleriyle tamamlanması ile gerçekleşebilecektir. Çalışmanın ortaya koyduğu gerek İstanbul'un 1930'lu yıllardaki durumu ve gerek bu yıllarda tifoya karşı takip edilen politikalar, Cumhuriyet'in Türk milletine sunduğu kazanımları bir kez daha göstermesi açısından önemlidir.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmî Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

Resmî Gazete

Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı.

Şibh-i Tifoya Karşı İttihaz Olunacak Tedabir-i Tahaffuziye ve Mânia-ı İstilaiye'ye Dair Talimatname, Dâhiliye Nezareti Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından, İstanbul: Hilal Matbaası, 1331.

Karahumma-Tifo, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatından, No 44, Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1942.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1930-1931, Cilt 1, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1931-1932, Cilt 2, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1932-1933, Cilt 3, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1936-1939, Cilt 5, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1939-1943, Cilt 6, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü.

İstatistik Yıllığı 1931-1932, Cilt 5, İstatistik Umum Müdürlüğü.

İstatistik Yıllığı 1932-1933, Cilt 6, İstatistik Umum Müdürlüğü.

İstatistik Yıllığı 1933-1934, Cilt 7, İstatistik Umum Müdürlüğü.

İstatistik Yıllığı 1935-1936, Cilt 8, İstatistik Umum Müdürlüğü.

İstatistik Yıllığı 1938-1939, Cilt 10, No 142, İstatistik Umum Müdürlüğü.

İstatistik Yıllığı 1939-1940, Cilt 11, Neşriyat No 159, İstatistik Umum Müdürlüğü.

Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938, Cilt 1, Neşriyat No 129, İstatistik Umum Müdürlüğü.

Küçük İstatistik Yıllığı 1938-1939, Cilt 2, Neşriyat No 141, İstatistik Umum Müdürlüğü.

Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941, Cilt 4, Neşriyat No 192, İstatistik Umum Müdürlüğü.

Telif Eserler

- Akyol, Muzaffer. *Tifo*. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınlarından, No 299, Ankara: Üç-Er Ofset, 1975.
- Aykun, İbrahim, Menekşe Yıldız Uslu. "Talimatnameler Işığında XIX. Yüzyılda Tifo Salgınından Korunma Yolları ve Aşı Uygulaması", *Assam Uluslararası Hakemli Dergisi*. 9/20 (2022): 19-34.
- Çelik, Osman Şerafettin. "937'de İstanbul'da Görülen Tifo Epidemisi Hakkında Bazı Tetkikat", *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*. Yıl 5, No 8 (1 Ağustos 1939): 228-242.
- Çecen, Namık ve Arslan, Aslı. "Modern Türkiye'de Sağlık (1923-2019)", *Modern Türkiye Tarihi*. Ed. Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2019: 447-464.
- Demirden, Süleyman Furkan, vd. "Dünden Bugüne Türkiye'de Aşılamaya ve Aşı Üretiminin Tarihçesi", *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi*. 52/4 (2022): 247-264.
- Frik, Dr. Feridun. "Türkiye'de Tifo İstatistikî", *Dirim*. Sayı 10 (Birinciteşrin 1936): 291-293.
- Frik, Feridun. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri 1923-1938*, Bayer Leverkusen Almanya: Universum Basımevi, 1938.
- Gümüşçü, Osman. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 19/55 (2003): 125-146.
- Hot, İnci. *Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele 1913-1996*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2001.
- Kılıç, Orhan. *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi, 2004.
- Kılıç, Orhan. *Mikrop, Salgın ve Toplum*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.
- Koylu, Zafer. "I. Dünya Savaşı ve Sonrası İstanbul'unda Tifo ve Verem", *5. Balkan Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi Özet ve Bildiri Kitabı*, 11-15 Ekim 2011. Ed. Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, Dr. Sezer Erer, Prof. Dr. Öztan Usmanbaş, Dr. Burhan Akgün. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2011: 1013-1026.
- Menekşe, Metin. "XIX. Yüzyılda Bingazi'de Görülen Salgın Hastalıklar (Veba ve Tifo)", Dr. *Cezmi Karasu Armağanı: Ustaya Saygı*. Der. Mikail Kolutek, Çağhan Sarı, Orhan Köksal. Ankara: Gazi Kitabevi, 2021: 212-237.
- Özdemir, Hikmet. *Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Prof. Braun ve Osman Şerafeddin Çelik. "Tifo Aşısı Hakkında Bazı Mütalaat", *İstanbul Seririyatı*. Sene XIX, No 12 (Aralık1937): 219-222.
- Schreiber, Werner. *Infectio, Infectious Diseases in the History of Medicine*. Switzerland: Roche, 1987.
- Sertoğlu, Murat. "Tifoya Karşı Harp", *Cumhuriyet*. 24 Haziran 1937.
- Sertoğlu, Murat. "Tifoya Karşı Harp", *Cumhuriyet*. 26 Haziran 1937.
- Sertoğlu, Murat. "Tifoya Karşı Harp", *Cumhuriyet*. 28 Haziran 1937.
- Sağlam, Tevfik. *Tifo Aşısı*. İstanbul: Kader Matbaası, 1922.
- Töre, Okan. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bulaşıcı Hastalıklarla Savaşım", *Klinik Dergisi*. 34/1 (2021): 1-12, 10.36519/kd.2021.02, [Erişim tarihi: 20.10.24]
- Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*. Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, 1973.
- Reşat Rıza. "Tifo Aşısı", *Sıhhiye Mecmuası*. Sayı 2 (1329): 146.
- Temel, Mehmet. "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'de Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", *İlmi Araştırmalar*. 6 (1998): 227-243.
- Temel, Mehmet. *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*. İstanbul: Nehir Yayınları, 2008.
- Yıldız Uslu, Menekşe. *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tifo ve Tifo ile Mücadele*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2024.
- Yunus Nadi. "Tifo Hastalığı Belasından Ne Vakit Kurtulacağız?", *Cumhuriyet*. 5 Ağustos 1936.
- Yunus Nadi. "Netice: Tifoya Karşı Devamlı Mücadele Lazımdır", *Cumhuriyet*. 9 Temmuz 1937.

Sürekli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Dirim

Haber

Hâkimiyeti Millîye

İstanbul Seririyatı

Klinik Dergisi

Kurun

Milliyet

Poliklinik

Sıhhiye Mecmuası

Son Posta

Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası

Ulus

Vakit

Yarın

Elektronik Kaynaklar

<https://islamansiklopedisi.org.tr/kirkcesme-sulari> [Erişim tarihi: 14.03.2025]

EKLER

Ek 1: Tıp Talebe Yurdunda Tifo Aşısı Tatbik Edilirken
(*Cumhuriyet*, 2 Mart 1931, 1.)

Ek 2: Sıhhiye Meclisi'nde Şehrin Sıhhi Vaziyeti Görüşülürken
(*Milliyet*, 16 Ağustos 1931, 1.)

Ek 3: Beyoğlu Belediye Dairesinde Aşı Yapılırken
(*Akşam*, 3 Temmuz 1937, 1.)